

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΣ

Οι Έλληνες και οι άλλοι

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Στο «Λεξικογραφικόν Δελτίον» της Ακαδημίας Αθηνών έχομε δημοσιεύσει δύο μελετήματα, όπου παρουσιάσαμε την εικόνα που έχουν σχηματίσει οι Έλληνες για τους δυτικο-Ευρωπαίους (τους «Φράγκους») και τους Τούρκους, με βάσι κυρίως τις λαϊκές παροιμίες, δημοτικούς στίχους και εκφράσεις της καθημερινής νεοελληνικής ομιλίας¹. Στην παρούσα μελέτη, συνεχίζοντας τη σχετική έρευνα, θα ασχοληθούμε με την ιδέα που έχουν σχηματίσει οι Νεοέλληνες για άλλους λαούς, με τους οποίους ήλθαν σ' επαφή από τον ένατο μ.Χ. αιώνα και μετέπειτα, και συγκεκριμένα με τους Αθίγγανους, τους Άραβες, τους Ασμενίους, τους Βουλγάρους, καθώς και τους Βλάχους (λατινόφωνους Έλληνες). Η μελέτη αυτή, όπως και οι δύο προηγούμενες, στηρίζεται στο υλικό που παρέχει η δελτιοθήκη του Κέντρου Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής Γλώσσας (Ακαδημία Αθηνών), στα σχετικά άρθρα διαφόρων λεξικών και εγκυκλοπαιδειών και σε προσωπικές μας γνώσεις.

Οι ιδιότητες που ένας λαός αποδίδει στις ξένες εθνότητες είναι απότοκοι της παρατηρήσεως της συμπεριφοράς ατόμων που ανήκουν σ' αυτές και συνήθως αντακμενικές από την οπτική γωνία των παρατηρητών, εν ω μέτρω στηρίζονται σε πραγματικά γεγονότα και αιτίες και δεν ενέχουν δόσι υπερβολής ή γενικεύσεις μεμονωμένων περιστατικών. Φυσικώ τω λόγω, οι ποικίλοι χαρακτηρισμοί αποδίδονται σε λαούς με τους οποίους η χαρακτηριζουσα εθνότης έχει έλθει σε μακροχρόνια ή σε βραχεία μεν αλλά πολύ επεισοδική επαφή. Η επαφή αυτή και

1. Βλ. τις μελέτες μου «Το εθνικό όνομα Φράγκος και τα παράγωγά του» στο *Λεξικογραφικόν Δελτίον*, τόμ. 18 (1993), σ. 79-94 και «Το εθνικό όνομα Τούρκος και τα παράγωγά του», *αυτόθι*, τόμ. 20 (1996), σ. 43-66.

κατά συνέπεια η γνωριμία μεταξύ των λαών γίνεται είτε με τη συννόκησι εθνικών ομάδων στον ίδιο γεωγραφικό χώρο ένεκα διαφόρων ιστορικών περιπετειών είτε —το συνηθέστερο, δυστυχώς— με πολεμικές συγκρούσεις και τα επακόλουθά τους (εχθρική κατοχή του εδάφους δεδομένου κράτους κλπ.) είτε με το μεταναστευτικό και, τελευταία, το τουριστικό ρεύμα. Το ελληνικό έθνος στην ιστορική του διαδρομή των τελευταίων αιώνων, από την ύστερη βυζαντινή περίοδο και εξής, ήρθε σε επαφή με πολλούς ξένους λαούς και με όλους τους τρόπους που μόλις απαριθμήσαμε. Αναλυτικά, ήρθε σε επαφή:

α) *Με συννόκησι.* Σύνοικοι των Ελλήνων λαοί ή εθνικές / γλωσσικές ομάδες ήσαν και σε πολύ μικρότερα αριθμητικά ποσοστά εξακολουθούν να είναι οι Βλάχοι (Έλληνες «λατινόφωνοι»), οι Αθίγγανοι, οι Εβραίοι, οι Αρβανίτες, οι Αρμένιοι και οι σλαβόφωνοι (Έλληνες εκσλαβισθέντες γλωσσικά). Οι Βλάχοι και οι Αρβανίτες είναι εγκατεστημένοι σ' ωρισμένες περιοχές του ελληνικού κρατικού χώρου, οι πρώτοι σε ηπειρωτικές, θεσσαλικές στερεοελλαδικές και μακεδονικές περιοχές, οι δεύτεροι στην Αττική, τη Βοιωτία, την Κορινθία, τη Μεσσηνία, τη νότιο Εύβοια και σε μερικά παράκτια νησιά (Υδρα, Σαλαμίνα, Άνδρο). Οι σλαβόφωνοι βρίσκονται σε περιοχές της Μακεδονίας, κυρίως της βορειοδυτικής. Οι Αθίγγανοι, λαός νομαδικός (πρώτα φορά ιδίως) βρίσκονται σχεδόν παντού στην ηπειρωτική Ελλάδα. Οι Εβραίοι ήσαν και είναι σχεδόν παντού (το μεγαλύτερο ποσοστό των στην πόλι της Θεσσαλονίκης). Οι Αρμένιοι, κυρίως πρόσφυγες της μικρασιατικής καταστροφής του 1922, εγκατεστάθησαν σε αστικά κέντρα της χώρας (βλ. την περί Αρμενίων παράγραφο της παρούσης μελέτης).

β) *Λόγω εχθρικής κατοχής της χώρας.* Είναι η περίπτωσης της επί αιώνες βενετοκρατίας και τουρκοκρατίας στα ελληνικά εδάφη με τις τεράστιες επιπτώσεις στον πολιτισμό, τη γλώσσα, τα ήθη, την ψυχροσύνη και τον χαρακτήρα των Ελλήνων.

γ) *Λόγω πολεμικών συγκρούσεων.* Αναφερόμεθα κυρίως στις συγκρούσεις και τις ευκαιριακές συμμαχίες κατά τον 20ό αιώνα, όταν η Ελλάς έλαβε μέρος στους δύο παγκόσμιους πολέμους, επραγματοποίησε τη μικρασιατική εκστρατεία και συμμετέσχε στην εκστρατεία στην Κορέα. Έτσι οι Έλληνες ήλθαν σ' επαφή με στρατούς Άγγλων, Γάλλων, Τούρκων, Ιταλών, Γερμανών, Βουλγάρων, Ρώσων, Αμερικανών, Κορεατών. Δεν πρέπει όμως να ξεχνούμε και τις επιδρομές και δηώσεις πολλών ελληνικών περιοχών και νήσων από γειτονικούς λαούς και από πειρατάς σε παλαιότερους αιώνες.

δ) *Με την μετανάστευσι.* Αρχικά στις ΗΠΑ, αργότερα (μετά τη μικρασιακή καταστροφή) σε ευρωπαϊκές χώρες (κυρίως στη Γαλλία) και μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο στις ΗΠΑ, τον Καναδά, τη Βραζιλία, την Αυστραλία, τη Γερμανία και το Βέλγιο. Να προστεθί και η καταφυγή χιλιάδων Ελλήνων πολιτικών προ-

σφύγων στις κομμουνιστικού καθεστώτος χώρες (Γιουγκοσλαβία, Ουγγαρία, Πολωνία, Ρουμανία, Βουλγαρία, Τσεχοσλοβακία, Σοβιετική Ένωση) στα πρώτα μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο χρόνια. Οι παραδουνάβιες ηγεμονίες και η Αυστροουγγαρία είχαν δεχθεί πολλούς Έλληνες στα χρόνια της τουρκοκρατίας.

ε) Με το προς την Ελλάδα μεταπολεμικό τουριστικό ρεύμα. Εκατοντάδες χιλιάδων άτομα προερχόμενα κυρίως από τις χώρες της βόρειας και της δυτικής Ευρώπης, από τις ΗΠΑ, την Αυστραλία και την Ιαπωνία επισκέπτονται κάθε χρόνο τη χώρα μας. Οι συνεπεία του γεγονότος αυτού σύναψις μκτών γάμων, κυρίως μεταξύ αλλοδαπών γυναικών και Ελλήνων ανδρών, δεν είναι πια σπάνιο φαινόμενο, αφού μόνο στη Ρόδο, για παράδειγμα, υπάρχουν 4.000 μκτά ζευγάρια.

Κατά την τελευταία δεκαετία η Ελλάς έχει κατακλυσθή από ένα εκατομμύριο περίπου αλλοδαπούς μετανάστες που προέρχονται κυρίως από τις άλλοτε υπό κομμουνιστικό καθεστώς διατελέσασες χώρες (Ρωσία, Ουκρανία, Πολωνία, Βουλγαρία, Τσεχία, Ρουμανία, Σερβία, και κατά μείζονα λόγον από την Αλβανία), αλλά και από χώρες του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου (ασιατικές και αφρικανικές). Γάμοι Ελλήνων με γυναίκες από τις παραπάνω χώρες δεν είναι σπάνιοι. Μία άλλη φυλή που ήρθε σ' επαφή με την Ελλάδα μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο είναι οι Φιλιππινέζες γυναίκες και σε πολύ μικρότερο αριθμό οι Φιλιππινέζοι άντρες. Φιλιππινο-ελληνική επιμειξία είναι σχεδόν μηδαμινή.

Από τα ανωτέρω καταφαίνεται ότι η κλίμακα των γνωριμιών του ελληνικού με άλλους λαούς είναι αρκετά μεγάλη στην εποχή μας. Όμως, οι πρόσφατες γνωριμίες (οι του 20ού αι.) δεν έχουν το αναγκαίο ιστορικό βάθος, ώστε να δώσουν αποκρυσταλλωμένα σε εκφράσεις, παροιμίες κλπ. λαϊκά παρατηρήματα σχετικά με τους αντίστοιχους ξένους λαούς. Οι εθνότητες με τις οποίες επί αιώνες ήσαν «εν επαφή» οι Έλληνες είναι όσες συνοικούν μ' αυτούς και οι μακροχρόνιοι κατακτητά των ελληνικών χωρών, κυρίως οι Τούρκοι. Και με τις δύο αυτές κατηγορίες των ξένων λαών οι σχέσεις των Ελλήνων δεν ήτο δυνατόν να είναι ομαλές και ειρηνικές, δι' ευλόγους αιτίας με τους κατακτητάς, διά λόγους πολιτιστικής ή γλωσσικής διαφοράς και καθημερινών προστριβών με τους συνοίκους. Για τους διαφόρους κατακτητάς ή απλώς επιδρομείς που ε γνώρισε η Ελλάς στη νεώτερη ιστορία της χαρακτηριστικοί είναι οι στίχοι του Κρητικού ρημαδόρου στο «Τραγούδι του Αληδάκη», που έχει συντεθή στα τέλη του 18ου αιώνα (στίχ. 12-16):

...και δεν κατέχουσι να πουν Τούρκ' είν' καλλιά γή Φράγκοι
και Φράγκους και Σαρακηνούς, κουρσάρους κι' Αλαμάνους,
ούλους τσι δοκιμάσασι και Τούρκους κι' Ατζιγκάνους.
Ούλους τσι δοκιμάσασι κι' όντε τσι θυμηθούσι,
ποιός ήτον ο καλύτερος δεν έχουσι να πούσι.

Ο ρημαδόρος αναφέρεται στους Κρητικούς, αλλά τα λόγια του έχουν ισχύ για όλους τους Έλληνες.

Οι αρνητικές συνέπειες της σχέσεως των Ελλήνων με τους κατακτητές τους και με τους διάφορους συνοίκους τους μειονοτικούς πληθυσμούς συνετέλεσαν στο να διαμορφωθεί στον ελληνικό λαό μια δυσμενής γνώμη γι' αυτούς, η οποία εκφράζεται στις παροιμίες και τα ποικίλα λαϊκά αποφθέγματα, όπως θα ιδούμε στις παραγράφους που ακολουθούν. Προηγουμένως πρέπει να επισημάνουμε ότι από τις φραστικές αυτές λαϊκές διαπιστώσεις σχετικά με τους ξένους λαούς δεν μπορούμε να συμπεράνουμε ότι πρόκειται περί «ρατσιστικών» εκδηλώσεων των Ελλήνων, αφού οι σύνοικοί τους πληθυσμοί, νομαδικοί και μη, οι εκάστοτε αντίπαλοί τους στα πεδία των μαχών και οι ποικιλώνημοι κατακτηταί και πειραταί ανήκουν στην ίδια με τους Έλληνες φυλή, τη λευκή, είτε είναι περισσότερο μελαχρινοί ή περισσότερο ανοιχτόχρωμοι από αυτούς. Εξ άλλου, ουδέποτε το ελληνικό στοιχείο προέβη σε «φυλετική» αντιπαράθεση προς αλλοεθνείς συνοίκους του. Η δυσμενής για ξένους λαούς ελληνική λαϊκή γνώμη δεν υπήρξε ποτέ κίνητρο για ξενηλασίες συνοίκων αλλογενών πληθυσμιακών ομάδων, αλλά απλώς αιτία του περιορισμού στο ελάχιστον του αριθμού των γαμιών Ελληνίδων με μη Έλληνες κατά τους αιώνες της ξενοκρατίας ή αφορμή εκδηλώσεων λαογραφικού μίσους παρά καθαυτό εχθρικού χαρακτήρα εναντίον μη χριστιανικών ή αλλογλώσσων συμπολιτών (πρβλ. σκώμματα εις βάρος βλαχοφάνων, λιθοβολισμό εβραϊκών σπατών κατά την περιφορά του Επταπαισί το βράδυ της Μ. Παρασκευής κλπ.).

Πριν εισέλθουμε στο κύριο θέμα της μελέτης αυτής ας μας επιτραπεί μία γλωσσολογική - ονοματολογική παρέκβασις όσον αφορά την ονομασία των διάφορων ξένων λαών στην ελληνική γλώσσα. Εν πρώτοις παρατηρούμε ότι, τουλάχιστον για τις πιο γνωστές στον μέσο Έλληνα εθνότητες, η ονομασία τους παρουσιάζεται υπό δύο μορφές, λόγια και δημώδη. Οι δημώδεις ονομασίες προέρχονται σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις από το ιταλικό τους αντίστοιχο. Έτσι έχουμε:

Άγγλος — Εγγλέζος, παλαιότ. και Ιγγλέζος (< ιταλ. inglese)

Γάλλος — Φραντζέζος (ιταλ. francese). Σήμερα σπανίας χρήσεως.

Ιταλός — Ιταλιάνος (< ιταλ. italiano). Σήμερα σπάνιο.

Ισπανός — Σπανιόλος (< ιταλ. spagnolo).

Καταλανός — Καταλάνος (< ιταλ. catalano).

Πορτογάλος — Πορτουγέζος (< ιταλ. portoghese). Σε χρήση κυρίως παλαιότερα στους ναυτικούς μας, αλλά και στην κρητική διάλεκτο.

Ρώσος — Ρούσος (< ιταλ. russo). Σήμερα πολύ σπάνιο. Ακούγεται από το στόμα Ελλήνων που ήρθαν από τη Ρωσία πρόσφατα. Σε παλαιότερες εποχές οι Ρώσοι ελέγοντο στη λαϊκή ελληνική ο Μόσκαβος (από την πρωτεύουσα της Ρωσίας, τη Μόσχα).

Ιάπων(ας) — Γιαπωνέζος (ιταλ. giapponese).

Σίνα, οι — Κινέζος, ο (ιταλ. cinese). Το Σίνα είναι λόγιο και σπανίζει σήμερα.

Διατηρούνται τα *σινική μελάνη* και *Σινικό τείχος*.

Αμερικανός — Αμερικάνος (< ιταλ. americano)².

Για τους Γερμανούς παλαιότερα ακουγόταν και η ονομασία *Αλαμάνοι*, προφανώς από το γαλλικό αντίστοιχο Allemands. Γενικά για τους γερμανόφωνους λαούς (Γερμανούς και Αυστριακούς) εχρησιμοποιείτο, πάντως σπάνια και μόνο από Έλληνες που κατοικούσαν σε σλαβικές χώρες ή στη Ρουμανία, το όνομα *Νέμτσηδες*, από το σλαβικό αντίστοιχο *Νέμτσι*. Τους Νέγρους ο ελληνικός λαός εξακολουθεί να ονομάζει *Αραπάδες* ή *Αράπηδες* από περιέργη σύγχυσι με τους Άραβες, οι οποίοι δεν είναι μαύροι, αλλά ελαφρώς σκουρόχρωμοι, αν και όχι όλοι. Τους Εβραίους παλαιότερα τουςωνόμαζαν *Οβραίους* ή *Τσιφούτσηδες*³, τους Αθίγγανους *Τσιγγάνους* και *Γύφτους* και τους Αλβανούς *Αρβανίτες* και σπανίως (σε τοπικά ιδιώματα) *Αρναούτσηδες* από το τουρκικό Arnavut. Για τους Αρμενίους υπάρχουν δύο λαϊκοί τύποι του ονόματός τους: *Αρμένηδες* και *Αρμεναίοι*.

Το εθνικό όνομα νεώτερων ή νεωστί γνωσθέντων στο ευρύ ελληνικό κοινόν λαών σχηματίζεται συνήθως με την κατάληξι -έζος (< ιταλ. -ese) και δεν έχει αντίστοιχο λόγιο σχηματισμό, π.χ. *Κοσκολέζος*, *Ουγκαντέζος*, *Βιετναμέζος*, *Φιλιππινέζος*, κ.ά. Υπάρχουν πάντως και μερικά λόγια προελεύσεως, όπως *Κουβανός*, *Κενυάτης*, *Κορεάτης*. Αξίζει να γίνουν εδώ δυο παρατηρήσεις.

α) πολλά εθνικά ονόματα γνωρίζουν λόγιο νεοελληνικό τύπο μόνο στο αρσενικό γένος. Το θηλυκό τους σχηματίζεται, στην καθημερινή χρήση, με την κατάληξι -έζα, π.χ. Δανός - Δανέζα, Σουηδός - Σουηδέζα, Πολωνός - Πολωνέζα, Ολλανδός - Ολλανδέζα, Ούγγρος - Ουγγαρέζα

β) πολύ πρόσφατα διαδίδεται ευρέως στον καθημερινό λόγο, των απλοϊκωτέρων ιδίως, η χρήση θηλυκών εθνικών με την κατάληξι -έζα, ενώ πέφτει σε αχρηστία ο παλαιότερος «ελληνικώτερος» τύπος τους, π.χ. *Αλβανέζα*, *Αργεντινέζα*, *Ουκρανέζα*, *Πορτογαλέζα* αντί *Αλβανίδα*, *Αργεντινή*, *Ουκρανή*, *Πορτογαλίδα*, κ.ά.

2. Το υποκοριστικό, δηλ. η ονομασία του μικρού παιδιού σχηματίζεται με τη συνηθισμένη και σχεδόν πανελλήνια υποκοριστική κατάληξι -άκι, π.χ. *Εγγλεζάκι*, *Γαλλάκι*, *Ιταλάκι*, *Ρωσάκι*, *Γιαπωνεζάκι*, *Κινεζάκι*, *Αμερικανάκι* κλπ.

3. Η λ. *τσιφούτης* με τη σημασία Εβραίος προέρχεται από την τουρκική γλώσσα, όπου cift είναι επίθετο σκωπτικό-περιφρονητικό, που οι Τούρκοι προσδίδουν στους Εβραίους (αντίστοιχο του yourip της γαλλικής argot). Πρβλ. την τουρκική έκφρασι yüregi cifti çarşisi (κατά λέξιν «η καρδιά του είναι εβραϊκή αγορά»), που την λένε για κάποιον που επιθυμεί την δυστυχία του άλλου. Την τουρκική λέξι έχει παραλάβει και η κροατο-σερβική γλώσσα με τον τύπο čifut και την σημασία Εβραίος, δημιούργησε μάλιστα και το ρήμα čifutáriti (απαρέμφ.) = διακινείν εμπόρευμα κατά τρόπο μαυραγορίτικο σαν Εβραίος.

Δεν παρατηρείται στη νέα ελληνική το γνωστό σε άλλες γλώσσες φαινόμενο της σκωπτικής μάλλον ονομασίας λαών από το συνηθέστερο σ' αυτούς ανδρικό κύριο όνομα. Μοναδική ίσως περίπτωση είναι η προσωνυμία των Τούρκων οι *Μεμέτηδες* ή τα *Μεμέτια* από το συνηθισμένο σ' αυτούς όνομα *Μεμέτ*. Απεναντίας υπάρχουν, χωρίς να παρουσιάζουν όλα μεγάλη διάδοσι στον καθημερινό λόγο — οι νέοι αγνοούν σήμερα τα περισσότερα εξ αυτών — σκωπτικά, μειωτικά, υβριστικά ή και απλώς ανώδυνα παρωνύμια για διαφόρους λαούς, όπως:

τσιφούτηδες (το αναφέραμε ήδη παραπάνω) = οι Εβραίοι

χαχόλοι = οι Ρώσοι, οι Ουκρανοί, αλλά και οι Άγγλοι

μακαρονάδες και *φρατέλοι*⁴ = οι Ιταλοί (από την ιταλ. λέξη *fratelli* = αδελφοί)

*πουρκουάδες*⁵ = οι Γάλλοι (από τη γαλλική λέξη *pourquoi* = γιατί)

στραβαραπάδες = οι Άραβες (ιδίως παλαιότερα).

Για τους Γερμανούς και τους Τούρκους υπάρχουν οι τύποι *Γερμαναράδες* και *Τουρκαλάδες* που προέρχονται από το αντίστοιχο εθνικό όνομα και την κατάληξη *-(ρ/λ)άδες* που έχει περιφρονητική σημασία κρυμμένη κάτω από τον μορφολογικά μεγεθυντικό τύπο της.

Στη σύγχρονη εποχή οι Έλληνες ήλθαν σ' επαφή και με πιο μακρινούς λαούς και έτσι γεννήθηκαν καινούργια σκωπτικά «εθνικά» παρωνύμια. Οι ντυμένοι μας αποκαλούν τους Ιάπωνες *ανονάδες* (επειδή συχνά αρχίζουν τη φράση τους με ένα μακρόσυρτο *άνοοο*) και τους Φιλιπινέζους *μαϊμωδες*, από την αγγλική λέξη *monkey* = μαϊμού), επειδή η μορφή τους θυμίζει, λένε, πρόσωπο μαϊμού.

Ως προς τις ξένες γλώσσες αναφέρουμε ότι ο ελληνικός λαός έχει δημιουργήσει τους όρους *αλαμπουργέζικα* (=ξένη γλώσσα ακατάληπτη), αντίστοιχο του αρχαίου ελληνικού *βαρβαρικά*, *χαλικούτικα* (=αραβικά), στην κρητική διάλεκτο, *χαλιμπουργιζώ* (= μιλώ ξένη, ακαταλαβίστατη γλώσσα), στην κρητική διάλεκτο. Η έκφρασις *αυτά είναι κινέζικα για μένα*, δηλ. ακατανόητη γλώσσα, είναι λόγιας προελεύσεως, ίσως έκτυπο της γαλλικής *c' est du chinois* που έχει την ίδια σημασία.

Επανερχόμεθα στο κύριο θέμα μας. Το γεγονός ότι οι Έλληνες ήλθαν σ' επαφή με άλλους λαούς ως επί το πλείστον στην διάρκεια πολεμικών συγκρούσεων και εισβολής-κατοχής ελληνικών περιοχών ή και ολόκληρου του ελληνικού χώ-

4. Το παρωνύμιο αυτό προέρχεται από το ότι παραδιδόμενοι στον ελληνικό στρατό οι Ιταλοί στρατιώτες στο αλβανικό μέτωπο κατά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, εφώναζαν *amico, fratelli!* (=φίλος, αδέρφια).

5. Το παρωνύμιο αυτό απεδόθη στους Γάλλους κατά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, επειδή στο γαλλο-γερμανικό μέτωπο, την άνοιξη του 1940, Γάλλοι στρατιώτες έρχονταν το ηττοπαθές σύνθημα «*pourquoi?*» (=γιατί; ενν. πολεμάμε).

ρου από αλλοφύλους δεν ήταν παράγων που ευνοεί την καλλιέργεια φιλικών α-σθημάτων προς τους λαούς εκείνους. Η θρησκευτική διαφορά και αντίθεσις που σε παλαιότερους ιδία καιρούς, αλλά και επ' εσχάτων, έπαιξε και παίζει ρόλο αρ-νητικό στην προσέγγισι των λαϊκών στρωμάτων του πληθυσμού προς τους ετε-ροδόξους και τους αλλοθρήσκους (π.χ. η μισαλλοδοξία ορθοδόξων – ρωμαιοκα-θολικών, η απέχθεια και το μίσος των χριστιανών έναντι των Εβραίων και των μουσουλμάνων έναντι των χριστιανών επί αιώνες). Η συναίσθησι της υπεροχής του πολιτισμού των, που ανέκαθεν έχουν συνειδητά ή υποσυνείδητα οι Έλληνες, τους έκαμε να θεωρούν τους άλλους λαούς ως υποδεέστερους, ως «βαρβάρους», ως μειωμένης ευφυΐας και αντλήψεως, όχι πολύ «έξυπνους» (πρβλ. την ονομα-σία *κουτόφραγκοι*), *κουτούς* και *χοντροκέφαλους*. Ως συνέπειες της ολιγονοίας τους θεωρούν το πείσιμα και την ισχυρογνωμοσύνη, το «αγύριστο κεφάλι», ιδιό-τητες τις οποίες αποδίδουν κυρίως στους ομόρους προς τους Έλληνες λαούς (Αλβανούς και Βουλγάρους) και στους προς ανατολάς της Ελλάδος οικούντες (Τούρκους, Αρμενίους, Άραβες). Αμάθεια και απέλεια καταλογίζουν στους Αμερικανούς (= τους κατοίκους των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής), εξ ου και η μειωτική ονομασία *αμερικανάκι* με την οποία χαρακτηρίζουν κάποιον αδαή και απελή, ενώ αναγνωρίζουν μερικές αρετές σε ευρωπαϊκούς λαούς, όπως την ευγένεια στη συμπεριφορά στους Γάλλους (γαλλική ευγένεια), την ακρίβεια στην ώρα προσελεύσεως σε προκαθορισμένες συναντήσεις στους Άγγλους, την εργατικότητα και την πειθαρχία στους Γερμανούς⁶ κ. α., παρά το ότι καταλογί-ζουν γενικά στους Ευρωπαίους συνασθηματική ψυχρότητα. Αξίζει να σημειωθή ότι σύμφωνα με έρευνα σε γυμνασιόπαιδες και που τ' αποτελέσματά της δημοσι-εύθηκαν στον τόμο *Ο κόσμος της Μεσογείου. Δημογραφικά προβλήματα και κοινωνικο-πολιτισμικές δυναμικές* (Αθήνα 1998) το μεγαλύτερο ποσοστό απέ-χθειας (29,6%) εκδηλώνεται κατά των Γερμανών, ενώ καλύτερη προδιάθεση έχουν οι νεαροί Έλληνες μαθηταί για τους Γάλλους και τους Ιταλούς.

Θα εξετάσουμε τις αντιλήψεις των Ελλήνων περί ενός εκάστου από τους συ-νοίκους και ομόρους των λαούς.

6. Ένας χωρικός στην Χαλκιδική μιλώντας για την εργατικότητα των μελισσών έλεγε: *είνι Γερμανοί στη δ' λεία τ' ζ', δεν ξέρ'ν ούτε γιορτή ούτε καθημυ'νή*. Συνήθως στους Γερμανούς αποδίδεται ο τρόπος πληρωμής ενός λογαριασμού, όπου ο καθένας από την παρέα πληρώνει το δικό του μερίδιο. Το φαινόμενο όμως δεν είναι μόνο γερμανικό, αφού επικρατεί σ' όλη τη δυτική Ευρώπη, αν και κάθε λαός της συνήθιζε να το θεωρή όχι δικό του. Οι Έλληνες λένε *θα πληρώ-σουμε αλά γερμανικά*, οι Άγγλοι λένε *Dutch treat* (δηλ. ολλανδικά), οι Ιταλοί *paghiamo alla romana* (δηλ. ρωμαϊκά) κ.ο.κ. Κουτούς θεωρούν τους Γερμανούς και οι Σλοβένοι, που υβρί-ζουν τον Γερμανό με την προσφώνηση *budalo švabo* (κατά λέξι: μπουνταλά Σουήβε).

Περί Αθιγγάνων (κοινώς: Τσιγγάνων και Γύφτων).

Οι Τσιγγάνοι εμφανίστηκαν στα Βαλκάνια κατά τις πρώτες δεκαετίες του 14ου αιώνα. Ο τρόπος ζωής τους, η κοινωνική τους δομή, η ατομική και συλλογική συμπεριφορά των ατόμων της φυλής τους και η εμφάνισις (ενδυμασία) και τα επαγγέλματα που μετέρχονται οι άρρενες Τσιγγάνοι έδωσαν αφορμή στο να μορφώσουν οι Έλληνες δυσμενή γνώμη για τους συνοίκους τους αυτούς. Την απέχθεια επιτείνει και η θρησκευτική διαφορά, αφού μεγάλο μέρος των Τσιγγάνων είναι μουσουλμάνοι (οι κοινώς λεγόμενοι *Τουρκόγυφτοι*). Ο ελληνικός λαός θεωρεί τον Αθίγγανο:

- 1) ακάθαρτο, ρυπαρό. Αυτό δηλώνουν οι φράσεις:
Σαν Ατσίγγανος (επί ρυπαρού και ρακένδυτου ατόμου)
Είναι Ατσιγγάνα στο νοικοκυριό της (= κακή νοικοκυρά)
Είναι Ατζίγανα που δε βίνει σκύλλος στη γούνα τ'ης νερό
Σ' αυτό το σπίτι μέσα είναι οι γι-Ατζίγανόι (=είναι πολύ ακάθαρτο). Οι δύο τελευταίες φράσεις είναι από την Κρήτη.
- 2) ρακένδυτο, κουρελή.
- 3) άθρησκο. Σύμφωνα με το καρπαθιακό γνωμικό:
Αν έχ' α σκύλλος σπάτιν, έχει κι Ατσιγγανός προσήτην.
- 4) φιλάργυρο, γλίσχρο. Το λένε δυο κομητικές φράσεις:
Από κειονά τον Ατζίγανο δα ζητήξης παράδες;
Άδικο να τον εύρη τον Ατζίγανο, όδε δε δίδει τ' αγέλου δου νερό (Σητεία Κρήτης). Οι φράσεις βέβαια δεν κυριολεκτούνται επί Αθιγγάνου, αφορούν και σε μη Αθίγγανο, που όμως έχει τρόπους τσιγγάνικους, όπως η φιλαργυρία.
- 5) ισχνό, λιπόσαρκο (φυσικά, αφού ως φιλάργυρος δεν ξοδεύει όσο πρέπει για την τροφή του). Έτσι τον θεωρούν στη Ζαγορά του Πηλίου, στην Αιτωλία και στην Καλοσκοπή Παρνασσίδος. Φράσεις:
Ατσιγγανου γ' ρούν', δηλ. όχι ευτραφές. Αιτωλία.
Η θυγατέρα μ' έν' Ατσιγγαν', γιατί δεν τρώει. Καλοσκοπή.
- 6) ολιγοφάγο (γιατί είναι εκλεκτικός περί τα εδέσματα) Θεσσαλία και Αιτωλία. Φράσεις:
Ατσιγγανους άνθρουπους, πιρ' μέν'ς να βάλ' κρεάς; Αιτωλία.
Δεν τρώει του βλάρ' π' αγόρασα. Είνι ατσιγγανου. Αιτωλία.
- 7) Αντίθετη γνώμη με την προηγούμενη έχουν οι Λέσβιοι, που θεωρούν τον Αθίγγανο λαίμαργο:
Η γι-Ατσιγγανους ίσαμι που έχ' πιτιμέζ' δεν τσοιμάτι.
- 8) Οι Κρητικοί δεν θεωρούν τον Αθίγγανο μνησικάκο, αφού η έχθρα τους είναι βραχείας διαρκείας. Ένα κρητικό γνωμικό λέει:

Των Αττιγάνω η κακιά από 'σπέρας ως ταχιά. Το λένε γεννώτερα επί των ταχώς συμφιλιουμένων.

Πολύ περισσότερες είναι οι φράσεις και παροιμίες με την άλλη ονομασία των Αθιγγάνων, τη λ. *Γύφτος*. Και αυτής οι σημασίες στη λαϊκή γλώσσα είναι οι περισσότερες ταυτόσημες με εκείνες του ονόματος *Τσιγγάνος*, ήτοι:

- 1) ρυπαρός, ακατάστατος. Π.χ.

Είναι γύφτος στη φάτσα, γύφτος και στο σπίτι του.

Είναι γύφτοι, ποτέ τους δεν πλένονται.

Ου Γύφτους νιρό δε λιρών' (διότι δεν πλένονται). Αχυράς Ακαρνανίας.

- 2) φιλάργυρος, γλίσχρος. Π.χ.

Να κάναν ούλες οι μέλισσες μέλι, θα 'τρωγαν κι οι Γυφταίοι με το κοντάλι (επειδή θα ήταν άφθονο, θα ήταν προσιτό και στους φιλάργυρους). Θεσσαλονίκη. Παραλλαγή:

Αν έκαναν οι μυέγες μέλ', θα 'τρουγαν κι οι Γύφτ' μι τα χ' λιάρια. Θεσσαλία.

- 3) άθρησκος. Φράσις:

Γύφτος παπάς δε γίνεται, κι' αν γίνη, δε βλασταί.

- 4) δειλός. Φράσις:

Ο Γύφτος ταμπούρι δε βαστάει.

- 5) άτομο μελεηδό και δυσειδές. Τριφυλία.

Αίντε, ρε γύφτο, που μου κάνεις τόν ομορφό!

Με τη λ. *Γύφτος* έχουμε πλήθος εκφράσεων, παροιμιών και γνωμικών. Θα δώσω με ένα κάπως εκτενή κατάλόγό τους, για να κατανοήση η έκτασις του φαινομένου.

Είδ' ο Γύφτος τη γενιά του κι' αναγάλιασ' η καρδιά του.

'Ολ' οι Γύφτοι μια γενιά (=των αισχρών οι πράξεις δεν διαφέρουν).

Πάει στο Γύφτο για προζύμι (=απευθύνεται όχι στον αρμόδιο, στον ειδικό για κάτι). Γαργαλιάνοι Μεσσηνίας.

Όταν δειπνούν οι άρχοντες, οι Γύφτοι μαγειρεύουν (λέγεται γι' αυτούς που δεν τηρούν τάξι στην εργασία τους). Σκύρος.

Πληρώνει σα Γύφτος μεθυσμένος (λέγεται για ακατάστατο, που καμμά φορά φαίνεται συνεπής στις υποχρεώσεις του).

Έρθα βασιλιάς και φεύγω Γύφτος (λέγεται γι' αυτούς που έπαθαν μεγάλη ζημιά στην επιχείρησί τους). Αθήνα.

Απανωστολισμένη Γύφτισσα (γυναίκα βρώμκη, αλλά πολυτελώς ντυμένη).

Θα ρουτήσουμ' κι το' Γύφτ' πότι θα κάνουμι μπαϊράμ' (ειρωνικά για κάποιον που είναι αναρμόδιος για συμβουλές). Πήλιο.

Μ'τζουρώθ' κι η γ' Γύφτισσα (επί ανθρωπών που συνήθισαν σε ταπεινώσεις και εξευτελισμούς). Στρόπωνες Ευβοίας.

Πού το 'βρ' ο Γύφτος το φλουρί κι' ο καϊκτοής το γρόσι; (επί των διαβιούντων συνεχώς εν πενία). Σίφνος.

Κρυνώνει / τρέμει σα Γύφτος (για κάποιον που κρυνώνει πολύ ή είναι γυμνός).

Γύφτους δέρνει, Γύφτους κλαίει (αδικεί και διαμαρτύρεται ότι αδικείται). Ήπειρος, Θεσσαλία.

Ου Γύφτους έμαθιν γκόλιαβους (=γυμνός) κι' αντρέπιτι ντυμένους (επί των δυσκόλως λησιμονούντων τας παλαιάς των έξεις). Εράτρυρα Κοζάνης.

Το Γύφτο πήγαιναν να τον κάμουν βασιλιά κ' εκείνος έλεγε «τι ωραία ρείκια για κάρβουνα!» (επί αγροίκων ευνοουμένων από την τύχη, αλλά που δεν μπορούν να αποβάλουν τις παλιές τους συνήθειες. Ο γύφτος της παρομίας βλέποντας στο δρόμο τα ρείκια σκεπτόταν πως μ' αυτά θα άναβε τον φούρνο του σιδεράδικού του). Κύμη, Ήπειρος, Λευκάδα, Ζάκυνθος, Μεσσηνία κ.α.

Ο Γύφτος όταν έχη πετιμέξι στο σπίτι του, ύπνος δεν του πηγαίνει (οι παρ' αξίαν κάτοχοι πολυτίμων αγαθών έχουν ανησυχία). Κρήτη.

Πιάνει στάχτ' τ' Γύφτ' του καμίν; (επαχέρησης διακοπτόμενη δεν προκόβει). Στρόπωνες Ευβοίας.

Έχ' ο Γύφτος όργωμα (=αγρό να όργισή); Σπάρτη και Όταν γυρίσ' νι οι γύφτ' απ' του θέρου (επί ακατόρθωτου πράγματος, αφού οι Αθίγγανοι, ως νομάδες, δεν ασχολούνται με αγροτικές εργασίες και δεν έχουν ιδιοκτησία γης) Στερεά Ελλάδα.

Η Γιούφτας τον τσαντίρι τ' θα καυχιήθ'· Θάσος και Ου γύφτους, αν δεν πινέσ' του σπίτι τ', πέφτ' κι τονν πλακών' (γ' αυτούς που υπερεκτιμούν τα δικά τους πράγματα).

— Τι τρέμεις, Γύφτε; — Σε χαίρομαι, αγά μου (επί των προσπαθούντων να αποκτήσουν την αθλιότητά τους). Κόνιτσα.

Του κουλουγκύθ' αγγειό κι του γουρ'νουτσάρουχου φουρισιά κι του Γύφτου σύντρουφου δεν κάν' (επί πραγμάτων και καταστάσεων αναρμόστων). Μακεδονία.

Δε λείπ' η Μάρτ'ς απ' τη Σαρακοστή κ' η κούτουλους απ' του καρδάρ' κ' η Γύφτους απ' του παν' γύρ' (γιατί οι γύφτοι πηγαίνουν στα πανηγύρια ως πλανόδιοι οργανοπαίκτες). Δεσκάτη.

Οι Γύφτοι ασκούν συχνά το επάγγελμα του σιδερά και του γανωτή. Η παράδοσις αποδίδει σε Γύφτο την κατασκευή των καρφιών για τη σταύρωση του Ιησού, γ' αυτό και είναι μισητοί οι Γύφτοι και απεχθές το επάγγελμα του σιδερά. Γι' αυτό προκειμένου για Αθίγγανο ο λαός δεν χρησιμοποιούσε το ρήμα πέθανε, αλλά το ψόφησε. Πρβλ. τους στίχους δημοτικού τραγουδιού:

Κάτω στα γυφτοκόνακα, στα γύφτικα κονάκια

εκεί ψοφά 'νας Γύφταρος κι' οι Γύφτισσες τον κλαίνε:

— Εσύ, Γύφτε μ', καλά ψοφάς κ' εμένα πού μ' αφήνεις;...

Από τις λέξεις *Ατσιγγανος* και *Γύφτος* έχουμε πλήθος παραγώγων και συνθέτων. Αναγράφουμε μερικές, ερμηνεύοντας όσες δεν έχουν προφανή έννοια.

ατσιγγαναρειό (=πλήθος Τσιγγάνων), *ατσιγγανερός* (=αυτός που μοιάζει με Τσιγγάνο στο ντύσιμο, την ρυπαρότητα ή την συμπεριφορά), *ατσιγγανεύω*, *ατσιγγανιά*, *ατσιγγανιάζω*, *ατσιγγάνιασμα*, *ατσιγγανιασμός* (=η μίμηση των τσιγγάνικων τρόπων), *ατσιγγάνικος*, *ατσιγγανόκουνια* (στην Κρήτη η επί δέντρου κρεμασμένη κούνια με το βρέφος μέσα), *ατσιγγανόπετσο*, *ατσιγγανοπούλα*, *ατσιγγανοφορεμένος*.

γυφτοκόνισμα (< γύφτικο εικόνημα. Λέγεται στη Μάνη για παιδί άσχημο, άπλυτο, ατημέλητο, σκουρόχρωμο. Συνών. *Γυφτάκι*), *γυφτάδικο* και *γυφταρειό* (=σιδεράδικο), *Γυφταρέλος* (=Γύφτος περιπαικτικά), *Γύφταρος* (= 1. μεγάλος γύφτος, 2. λίαν ρυπαρός και εντόνως μελαχρινός άνθρωπος, 3. φανύλος, ποταπός άνθρωπος).

γυφταρειό (εκτός από σιδεράδικο σημαίνει και: 1. συνάθροιση γύφτων, 2. συνοικία Αθιγγάνων και 3. τόπος ακάθαρτος). *Γυφτιά*, *Γυφτικά*, τα (= 1. συνοικισμός, καταυλισμός Αθιγγάνων, πρβλ. την εκφράση *πάτι τρέχει στα Γυφτικά* = γεγονός όχι σημαντικό, 2. η γλώσσα των Γυφτών, 3. στη Μακεδονία, υπό τον τύπο τα *μούφτικα* η βουλγαρική γλώσσα περιφρονητικά, *γυφτοκάλυβο*, *γυφτόγαμος*, *γυφτοκάθετο*, *γυφτοκόνακτο* (= ενδιαιτήμα Γυφτών).

Περί Αράβων

Στη λαϊκή γλώσσα και αντίληψη γίνεται σύγχυσις και ονομάζεται Αράπης όχι μόνο ο Άραβας, αλλά και ο Νέγρος ή Μαύρος. Έτσι έχουμε:

Αράπης = γενικά ο σκουρόχρωμος, ο Αιθίοψ, ο Αφρικανός γενικά. Φράσεις:

Είναι μαύρος σαν τον Αράπη. Και κατ' αντίφασιν: *είναι άσπρος σαν Αράπης*.

Έκατσε στον ήλιο κ' έγινε Αράπης.

— *Πώς πάν', Αράπη, τα παιδιά σου;* — *Όσο πάνε και μαυρίζουν* (όταν μία κατάστασις χειροτερεύει), *Κόρινθος*.

Τον Αράπη (= τον Μαύρο) *κι' αν τον πλένεις, το σαπούνι σου χαλάς* (επί ματαιοπονίας), συνηθισμένη φράσις.

Ο ελληνικός λαός θεωρεί τους Άραβες ισχυρογνώμονες και ευερέθιστους, εξ ου και οι εκφράσεις:

αράπικος θυμός, *αράπικο πείσμα* / *μπουρί* / *γινάτι* στη Λέσβο
τού 'ρθε / τον έπιασε το αράπικο στην Κεφαλληνία.

Το κάπως παράξενο βλέμμα, τη ματιά των Αράβων, απέδιδαν στο ότι οι άνθρωποι αυτοί δεν βλέπουν καλά, γι' αυτό και τους έλεγαν *στραβαραπάδες*. Πρβλ.

στάχους κρητακού ριζίτακου τραγουδιού, όπου ο Κρητικός αγωνιστής λέει στα δυτικάς του Ηρακλείου υψώματα:

*γρήγορα χαμηλώσετε ένα δουφέκι τόπο,
ν' αναφανή το Θέρισο και το Μεγάλο Κάστρο,
που πολεμούντ' οι χριστιανοί με τσι Στραβαραπάδες...*

(Θέρισο εδώ δεν είναι το ιστορικό χωριό της επαρχ. Κυδωνίας του νομού Χανίων, αλλά τοποθεσία δυτικάς του Ηρακλείου, σήμερα συνοικία της πόλεως αυτής).

Και σε δίσταχο κρητικό (μαντανάδα) βρίσκεται η περί ης ο λόγος λέξις:

*Το Μανολιό το βέψανε στον τούρκικο το στόλο
και βγήκ' ένας στραβάραπας και τ' άνοιξε ... την πόρτα.*

Επειδή και τον Νέγρο τον ονομάζουν Αράπη, το φρόβητρο, κν. μπαμπούλα, το λένε κ' αυτό Αράπη, αφού το φαντάζονται μαύρο:

Μήτε Αράπης σ' απαντήση, μήτε το σπαιρό σου κάμης. Μήλος.

Κάθε τι το μαύρο ή μαυρισμένο συσχετίζεται με την έννοια Αράπης, όπως φαίνεται από τις επόμενες εκφράσεις:

Τον βγάλανε Αράπη = τον κατέψησαν στις ειλολές.

Μπήκε ο Αράπης στον τέντζερη = κάηκε το φαί.

Έβαλε η γι-Αράπισσα το βόδα τζη στο ταικάκι = κάηκε το φαί (έκφρασις κρητική).

Ο μαύρος Αράπης τα φταίει = η μαύρη φιάλη κρασιού (επί μέθης κάποιου). Χανιά.

Άλλες φράσεις σχετικές με τους Άραβες ή τους Μαύρους:

Αν τον ματαϊδής, γράψε τον Αράπη = δεν πρόκειται να τον ξανασυναντήσης, να τον δης επανεμφανιζόμενο. Ήπειρος.

Σαν της Αράπας τα μαλλιά, δηλ. ατημέλητα. Κωνσταντινούπολις.

Σαν της Αράπας το κεφάλι, ήτοι μεγάλο και δύσμορφο.

Εντροπιάστ' η Αραπίνα / που μουζώθ' (= μουντζουρώθηκε) η κακομοίρα (επί ανασχύντου, που προσποιείται ότι ντρέπεται). Κάραπαθος.

Με το εθνικό Αράπη σχηματίζονται μερικά παράγωγα ουσιαστικά και επίθετα, όπως *αραποτσούκαλο* = μαύρη από τον ήλιο, πολύ ηλιοκαμένη γυναίκα, *Κέρκυρα, αραπομοίρης* = δυστυχής, ο έχων μαύρη σαν τον Αράπη μοίρα, *Αίγινα, Αρκαδία, αραποσίτι* = ο αραβόσιτος, κυρίως στην Πελοπόννησο, *αραποσυκιά* = φραγκοσυκιά, Τριφυλία, Τήνος, Λέσβος, Λήμνος, Μάνη και *αραποσυκέα* στα Κύθηρα, *αραποφραγκοσυκιά* στη Μάνη.

Περί Αρμενίων

Με τους Αρμενίους συνοικούσαν Έλληνες στις ανατολικές επαρχίες της Μ. Ασίας από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι την μετοικεσία Ελλήνων και Αρμενίων το 1922. Και στις μεγάλες πόλεις του δυτικού τμήματος της Τουρκίας του 19ου αιώ- νος και των αρχών του εικοστού καθώς και στην Κωνσταντινούπολη ήρχοντο σ' επαφή Έλληνες και Αρμένιοι. Μετά την μικρασιατική καταστροφή κατέφυγαν στην Ελλάδα ως πρόσφυγες αρκετοί Αρμένιοι εγκατασταθέντες κυρίως στα με- γάλα αστικά κέντρα. Στην Αθήνα γνωστός συνοικισμός Αρμενίων προσφύγων είναι οι πολυκατοικίες στου Δουργούτη. Όπως γενικά έναντα όλων των ξένων, έτσι και έναντα των Αρμενίων οι Έλληνες έδειξαν υπεροπτική στάσι πιστεύον- τας στην πολιτιστική υπεροχή του ελληνικού έθνους. Η στάσις αυτή των συμπα- τριωτών μας έναντα του αρμενικού στοιχείου χρονολογείται από τη βυζαντινή εποχή. Πράγματι, οι Βυζαντινοί Έλληνες χαρακτήριζαν τους Αρμενίους «γένος ύπουλον και κακόηθες», όπως δείχνει και η φράσις *Αρμένην έχεις φίλον; Κάλλιον εχθρόν ου θέλεις*.

Οι Πόντιοι θεωρούσαν τον Αρμένιο βραδυκίνητο (για κάποιον βραδυκίνητο άνθρωπο έλεγαν ότι είναι *άμιον Αρμένις*), πεισιμονα και ισχυρογνώμονα, αλλά και ακάθαρτον και ρυπαρόν. Στον Πόντο επικρατούσε η προλήψις ότι ο Αρμένιος μα- γαρίζει το εις Έλληνα προσφερόμενον φαγητόν. Το ίδιο έπίστευαν και οι Κυζικη- νοί, οι οποίοι έλεγαν σχετικώς την φράσι με *Τούρκος φάε, πτε και με Αρμέν' κοιμή- σου*, επειδή ο Τούρκος είναι ασιχρός, ο δε Αρμένιος ακάθαρτος στο φαγητό. Την ίδια φράσι συναντούμε και στην Πελοπόννησο, όπου όμως στη θέσι του Τούρκου βρίσκεται ο Εβραίος: *Στου Εβραίου φάγε και στου Αρμένη κοιμήσου*.

Στη Λήμνο ονομάζουν τους Αρμενίους και Τσιγγάνους διά την ομοιότητά τους προς τους Αθιγγάνους στην ρυπαρότητα και τα ηθικά ελαττώματα. Στη Χίο τους θεωρούν μοχθηρούς και φαύλους. Στο νησί αυτό, αλλά και σ' άλλα μέ- ρη της χώρας μας, ονομάζουν *Αρμένη* ένα κακοποιό πνεύμα που παρουσιάζεται υπό οϊανδήποτε μορφή και μάλιστα σαν φως. Πρβλ. την χιώτικη έκφρασι *είδα έναν Αρμένη* (= εφιαλτικό όνειρο υπό μορφή φωτεινού δαίμονα).

Τις αντιλήψεις του ελληνικού λαού περί Αρμενίων εκφράζουν και οι ακόλου- θες λέξεις και εκφράσεις:

αρμένικον στόμα = φλύαρος άνθρωπος. Σηλυβρία.

αρμένικη επίσκεψι = παρατεταμένη παραμονή επισκέπτου σε ένα σπίτι.

αρμενοχαρά = φτωχό και ευτελές συμπόσιο, όπως το των Αρμενίων. Κέρκυρα.

το αρμέν' κον = επίμονο και ισχυρό πείσμα. Τραπεζούντα.

αρμένισμα = 1. αργοπορία, βραδύτης. Τραπεζούντα, 2. κακό συμβάν, δυστύχη- μα. Περιοχή Θεσσαλικού Ολύμπου.

αρμενοβουγάδα = κακή μπουγάδα, δηλ. κακό πλύσιμο ρούχων. Κρήτη.
 αρμενοκούν' = μικρή και ατελώς κατασκευασμένη κούνα (περιοχή Σάντας του Πόντου). Κρητικό συνώνυμο: *ατζιγανόκουνα*.

Στην Αθήνα του μεσοπολέμου οι Αρμένιοι εσκώπτοντο, επειδή δεν μιλούσαν καλά τα ελληνικά παρεμβάλλοντας μάλιστα στον λόγο τους τούρκικες λέξεις. Στον ημερήσιο αθηναϊκό Τύπο εδημοσιεύοντο τότε σκαλαθύρματα σ' ένα μικτό ελληνο-τουρκο-αρμενικό γλωσσικό ιδίωμα, που ο συνθέτης τους υπέγραφε με το ψευδώνυμο ο *Κεμπάπ* ή ανεφέρετο στο κείμενο ως ο *ημέτερος Κεμπάπ Κεμπαπτσιάν εφέντης*. Υπομειδούσαν οι τότε Αθηναίοι προφέροντας τα αρμενικά γυναικεία κύρια ονόματα, εξελλητισμένα σε υποκοριστικό τύπο και φωνητικώς παρεφθαρμένα επί το σκωπτικώτερον *Τακονίτσα* και *Τσουπρίτσια*. Ο τύπος του Αρμένιου εσατριζέτο και στα μεταπολεμικά ακόμη χρόνια, κυρίως για την ιδιάζουσα προφορά του της ελληνικής γλώσσας, με το όνομα *Αγκόπ* ή, σπανιότερα, *Κιρκόρ* και επώνυμο το *Κατραπακιάν*. Και στη Μικρά Ασία, προ της μετοικεσίας του 1922, οι τουρκόφωνοι Έλληνες κάτοικοι της έσκωπτον τους Αρμένιους συγκατοίκους των. Παράδειγμα το έμμετρο παιδαίο σκωπτικό δίσταχο από την περιοχή της κόμης Μπίλετζικ της Βιθυνιακής ενδοχώρας: *Ερμενί κουκούτ' / Πασκαλιά γενί παπούτ' /* (δηλαδή οι Αρμένιοι δέθεν μόνον το Πάσχα επιτρέποντο φορώντας καινούργια υποδήματα).

Περί Βουλγάρων

Η γειτνίασις, η συνοίκισις σ' ωρισμένες περιοχές και γενικά οι επαφές Ελλήνων και Βουλγάρων χρονολογούνται από τη μεσαιωνική εποχή και, δυστυχώς, δεν ήσαν φαινόμενα ειρηνικά. Από τις σκληρές συγκρούσεις μεταξύ των δύο λαών υπέφερε κυρίως η βόρειος Ελλάς (Μακεδονία, Θράκη) και οι επαρχίες της σημερινής Ν. και ΝΑ. Βουλγαρίας, όπου συζούσαν Έλληνες και Βούλγαροι. Αποτέλεσμα της διαμάχης μεταξύ των δύο εθνοτήτων και, στα νεώτερα χρόνια, των δύο κρατών ήταν να σχηματίσουν οι Έλληνες αρνητικήν εικόνα για τον βουλγαρικό λαό. Γενικά ο Βούλγαρος χαρακτηρίζεται ως άνθρωπος σκληρός, αγροίκος, κουτός και απολίτιστος, ανεπίδεκτος μορφώσεως, ισχυρογνώμων, πείσμων και με μια λέξι βάρβαρος και συνθηθέστατη, παλαιότερα ιδίως, ήταν η προσωνυμία *Βούλγαρος* ανθρώπου αγροίκου, βαρβάρου, σκληρού στη συμπεριφορά του, απολίτιστου, ισχυρογνώμονος και πείσιμονος. Στην Κύπρο επί ανθρώπου απλήστου, αγροίκου, αφιλοξένου και σκαιάς συμπεριφοράς λέγουν εν' *τέλεια Βούρκαρος* ή σαν τον *Βούρκαρη* είναι. Στην Βέροια λένε τη φράσι *είνι Βούλγαρους ανάλατους κι κρουμμ' δονκέφαλους*, που σημαίνει κουτός, ανόητος.

Οι περισσότερες αναφορές στους Βουλγάρους που περιέχονται στο Ιστορικό Λεξικό της νέας ελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών προέρχονται από την Θράκη και την Ανατολική Ρωμυλία. Για παράδειγμα δίνουμε τις ακόλουθες:

βουργάριο κεφάλι = αγροίκος άνθρωπος, πείσμων και ανεπίδεκτος πολιτισμού. Θράκη.

Βούλγαρο αν κάμης φίλο, βάστα και κομμάτι ξύλο. Επί ανθρώπου αδιακρίτου και σκληρού στις σχέσεις του με τους άλλους. Βάρνα Βουλγαρίας.

Ξέρ' ο Βούργαρης ποιό 'ν' το κυδωνάτο; Λέγεται για κάποιον αγροίκο που δεν μπορεί να εκτιμήσει την αξία ενός πράγματος. Σωζόπολις Ανατολ. Ρωμυλίας.

Όταν του γουρουνιού η τρέχα γίν' μετάξ';

τότες κι ο Βούργαρος θα μάθη την τάξ'.

Κι' αυτό λέγεται για άνθρωπο αγροίκο, ανεπίδεκτο μορφώσεως και πολιτισμού. Σαράντα Εκκλησιές Ανατολ. Θράκης.

Να σημειωθεί ότι το δεύτερο και το τέταρτο από τα παραπάνω παραδείγματα και το τρίτο σε παραλλαγές λέγονται και σ' άλλα μέρη του ελληνικού χώρου και αφορούν σε κατοίκους ελληνικών περιοχών ή νησιών.

Κατώτερο διανοητικώς θεωρούν τον Βούλγαρο και οι σλαβόφωνοι Έλληνες του νομού Πέλλης, σύμφωνα με τους οποίους:

Αν θέλεις να σε καταλάβει ο Έλληνας, κόψε του νεύμα.

Αν θέλεις να σε καταλάβει ο Βλάχος, σφύρα του.

Αν θέλεις να σε καταλάβει ο Βούλγαρος, χτυπά τον στο κεφάλι.

Το τελευταίο αυτό στο τοπικό σλαβικό ιδίωμα:

άκου σάκας Μπουγκάρινουτ ντα να πεικάσα, ντίρβο να γκλάβατα⁷.

Ρωμαίος (= Έλλην) ωραίος, Βούλγαρος απάνθρωπος, Βλάχος κάν τίποτα. Φιλιππούπολις.

Το κύριο όνομα *Στόγιαν* είναι συνηθισμένο στους Βουλγάρους. Οι Μακεδόνες το εξελληνίζουν *Στουγιάνους*. Θέλοντας να πουν σε κάποιον «για εντελώς κουτός είσαι;» λένε *α,ρα ντιπ Στουγιάνους είσι, καημένι*;

Σε περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας τη βουλγαρική γλώσσα την λένε, μάλλον υβριστικά και περιφρονητικά, *τα γιούφτικα*, δηλ. η γλώσσα των Γύφτων (= Αθιγγάνων). Στη Φιλιππούπολη της Βουλγαρίας (σημ. Πλόβνταφ) την σίκαλι τη λένε *βουργαρίτσα*, σε διάφορα μέρη της Ανατολ. Μακεδονίας *βουργαρουμ* ¹ιά ονομάζουν ένα είδος μηλιάς που παράγει μήλα ξινά και μεγάλου μεγέθους. Είναι περίεργο το ότι ξινούς ονομάζουν συνθηματικά οι Μακεδόνες τους Βουλγάρους και *αλμυρούς* τους Τούρκους.

7. άκου < ako = όταν· σάκας - βουλγ. iskas = θέλεις· να πεικάσα < ελλιν. να απαιτήσει· ντίρβο = βουλγ. drvo = ξύλο.

Δημοτικά τραγούδια της Μακεδονίας αναφέρονται σε περιπτώσεις όπου νεαρός Έλληνας ερωτεύεται *Βουργαρούδα* (= Βουλγαροπούλα) και θέλει να την νυμφευθεί. Η μητέρα του τη θέλει. Υπάρχουν όμως και τραγούδια όπου η μητέρα του νέου αντάθεται σε γάμο με Βουλγάρα γυναίκα και τελικά, κατά την απουσία του συζύγου, την δηλητηριάζει. Υπάρχει και το τραγούδι της Βουλγάρας που δεν πληρώνει τον Έλληνα εργάτη για τη δουλειά που έκαμε και αυτός διαμαρτύρεται: *Βουλγάρα, δος μου τα φλουριά, τα τετρακόσια γρόσια.*

Περί Βλάχων

Βλάχοι ή Κουτσόβλαχοι ή, διεθνώς, Αρωμούνοι (γαλλ. Aroumains) ονομάζονται οι κάτοικοι τμήματος της Ηπείρου με κέντρο το Μέτσοβο και μερικών χωριών της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας και της περιοχής του Ολύμπου, οι οποίοι μιλούν παράλληλα με την ελληνική και ένα λατινογενές ιδίωμα που μοιάζει με τα ρουμανικά χωρίς να είναι γενετικά ή ιστορικά διάλεκτος της ρουμανικής γλώσσας. Στην κοινή νεοελληνική *Βλάχοι* ονομάζονται όσοι μιλούν βορειοελλαδικού τύπου γλωσσικό ιδίωμα και η βορειοελλαδική προφορά λέγεται κοινώς *πια βλάχικα*. Το γεγονός ότι οι ορεινοί κάτοικοι της ηπειρωτικής Ελλάδας είναι κυρίως κτηνοτρόφοι σκηνίτες και νομάδες⁸, πτωχοί, βρώμικοι και όχι εξελεγμένοι κοινωνικά, συνέβαλε στο να ονομάζονται κοινώς βλάχοι τα αμόρφωτα και με άξεστη συμπεριφορά άτομα και να δημιουργούν παράγωγα του ονόματος αυτού, όπως *βλαχοδήμαρχος* (= δήμαρχος βλάχικου χωριού, αλλά μεταφορικά νεόπλουτος χωρικός, συνών. αρχοντοχωριάτης), *βλαχοδικηγόρος* (= δικηγόρος χωρίς εμπειρία), *βλαχαντερό* (= συνών. του μειωτικού *βλάχος*, δηλ. αμόρφωτος, απολίτιστος). Στη Μάνη ονομάζονται *βλάχοι* οι εκτός των Μανιατών Πελοποννήσιοι και το ρ. *βλαχεύω* σημαίνει αποβάλλω την μανιάτικη συμπεριφορά και νοοτροπία, τα μανιάτικα ήθη. Στην Οινόη του Πόντου το ρ. *βλασίζω* (<βλαχίζω) σημαίνει φέρομαι αγροίκως ως βλάχος, παραφέρομαι, εξοργίζομαι.

Η αντίληψη ότι οι Βλάχοι είναι πολιτιστικά κατώτεροι των άλλων Ελλήνων είναι η αιτία της δημιουργίας διαφόρων σχετικών εκφράσεων, γνωμικών και παροιμιών. Παραδείγματα:

Φέρθηκε σαν Βλάχος (δηλ. κακομαθημένος, όχι ευγενικός).

8. Η ονομασία Βλάχοι των νομαδικών πληθυσμών της ΒΔ. Ελλάδας μαρτυρείται από τα βυζαντινά χρόνια. Η Άννα Κομνηνή (1, 395, έκδ. Βόννης) γράφει: *και οπόσοι τον νομάδα βίον ειλοντο Βλάχους τούτους η κοινή λαλείν οίδε διάλεκτος.*

Βλάχος πλένεται κ' η ποδιά του χαίρεται (δηλ. αφού πλυθή σκουπίζεται στην ποδιά του, στο φόρεμά του). Αίγινα.

Ξέρ' ο Βλάχος τί 'ν' το χαβιάρι; (είναι αμαθής και ακοινωνήτος).

Ο Θεός δεν είναι βλάχος. Αργάει, μα δε λησμονάει (=δεν είναι άδικος). Μακεδονία. Πρβλ. το κρητικό *Ο Θεός δεν είναι Αρβανίτης* (δηλ. σκληρός, άδικος).

Ο Βλάχος κι' αν ξεβλαχίση, βλαχουριά θα μυρίση (Μεσσηνία) ή *ο Βλάχος άρχος κι' αν γενή, βλαχίλας θα μυρίση* (Ανδρούσα Μεσσηνίας) ή *ο Βλάχος άρχος κι' αν γενή, πάλι βλαχιάς μυρίζει* (Μάνη)⁹. Η σημασία είναι: δεν αποβάλλει τις κακές συνήθειές του.

Βλάχους είν', τυρί βαστάει (=έχει τις συνήθειες του τόπου του, του επαγγέλματός του). Αιτωλία.

Εμείς οι Βλάχοι όπως λάχει (=είμαστε αυθόρμητοι, ενεργούμε χωρίς να τηρούμε τους τύπους).

Η δοξασμένη βλαχουριά (σκωπτική ονομασία των Βλάχων).

Όταν πιάνεις Βλάχο φίλο, κράτα και κοιμάτι ξύλο. Η προτροπή αυτή αφορά και σε φίλο από άλλο μέρος της Ελλάδος¹⁰. Η κατά του Βλάχου φίλου κατεγράφη στο Άργος.

Θυρανό, λαγό και Βλάχο μην πιστεύεις. Άσπια Αρκαδίας. Η έννοια είναι προφανής: οι Βλάχοι δεν θεωρούνται άξιοι εμπιστοσύνης. Κάπως ανάθετο, ως προς τους Βλάχους, είναι το γνωμικό *Πέντε Βλάχοι, τρεις κουβέντες* (=δύσκολα μπορείς ν' αποσπάσης λόγια από τους Βλάχους).

Τρεις Βλάχ' ένα παζάρ' (επειδή συζητούντες οι Βλάχοι φωνασκούν, δημιουργούν την εντύπωση ότι βρίσκονται στην αγορά). Βέροια.

Παλαιότερα ο κατασκευαστής τοπικών ενδυμασιών του βορειοελλαδικού χώρου (φουστανέλας κλπ.), ο λεγόμενος ελληνοράπτης σε αντίθεσι προς τον φραγκοράπτη, τον κατασκευαστή των «ευρωπαϊκών» (φράγκικων) ρούχων, λεγόταν κοινώς *βλαχοράπτης*. *Βλαχιά* σημαίνει οι χωρικοί και μεταφορικά αγροίκοι και άξεστοι άνθρωποι. Σε παλαιότερες εποχές *Βλαχιά* εκαλείτο η σημερινή Ρουμανία. Τη σημασία αυτή έχει και στο έπος «Ερωτόκριτος» και στο ριζίτικο κρητικό τραγούδι:

*Τα χελιδόνια τη Βλαχιάς και τα πουλιά της Δύσης
... κλαίσι την Αντριάνοπολι, την πολυκουρσεμένη...*

9. Δίδομε και τις τρεις παραλλαγές του γνωμικού χάριν της ιδιοματικής των συντάξεως.

10. Π.χ. Σφακιανό, Αρβανίτη και, όπως είδαμε παραπάνω, και Βούλγαρο.

Άλλως τε και σήμερα το νότιο και πεδινό τμήμα της Ρουμανίας φέρει επίσημα το όνομα Βλαχία.

Επΐλογος

Εδώσαμε την εικόνα που έχουν σχηματίσει οι Έλληνες για διαφόρους λαούς, όπως εξάγεται από τις σχετικές λαϊκές εκφράσεις, παροιμίες και δημοτικά τραγούδια. Την εικόνα αυτή εξακολουθεί να διατηρή ο *homo folkloricus graecus* σχεδόν αναλλοίωτη. Θα την ολοκληρώσουμε σε επόμενο δημοσιευμά μας εξετάζοντας, όπως αναφέραμε στην αρχή του παρόντος, τις αντιλήψεις του για τους δύο άλλους συνοίκους του λαούς, τους Αρβανίτες και τους Εβραίους. Θα ακολουθήσει το γενικό συμπέρασμα και η σχετική βιβλιογραφία.

SUMMARY

NIKOLAOS KONTOSOPOULOS, Ph.D.

Foreign People as seen by the Greeks

Two studies on how the picture that Greeks, drawing upon proverbs, folk poetry and expressions used in everyday Modern Greek, have formed of western Europeans - 'the Franks' - and the Turks have already been published in *Lexikographikon Deltion* (Lexikographical Bulletin) of the Academy of Athens. The present study, continuing this line of enquiry, deals with the ideas that Greeks formed of peoples with whom they were in contact from the 9th century A.D., in particular, the Gypsies, the Arabs, the Armenians, the Bulgarians and the Vlachs. As is the case with the two previous studies, the present article employs material contained in the word slips held at the Editorial Centre for the Compilation of the Historical Dictionary of the Modern Greek Language (Academy of Athens), in various articles from dictionaries and encyclopaedias and in personal knowledge.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ